

Vývojová psychologie

PhDr. Pavel Humpolíček, Ph.D.
Mgr. Alena Uhrová

SYLLABUS

Povinná literatura

- Langmeier, J., Krejčířová, D. (1998) Vývojová psychologie. Praha: Grada
Langmeier, J., Matějček, Z. (1968, 1974): Psychická deprivace v dětství. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství.
Říčan, P. (2004). Cesta životem. Praha: Portál.
Švancara, J. (1973, 1981). Kompendium vývojové psychologie. Praha: SPN.
Švancara, J. (1983): Psychologie stárnutí a stáří. Učební text. 2. vyd., Praha SPN.
Vágnerová, M. (2000). Vývojová psychologie, Portál: Praha.

Doporučená literatura

- Bouchalová, M. (1987). Vývoj během dětství a jeho ovlivnění. Praha: Avicenum.
Černoušek, M. (1990). Děti a svět pohádek. Praha: Albatros.
Hoskovec, J., Hoskocová, S. (2000). Malé dějiny české a středoevropské psychologie. Praha: Portál. str.105 –121
Kotásková, J.: Analýza dětské hry a její využití ve výzkumu. Čs. Psychologie, 1969, 5, str. 460-473.
Langmeier, J. (1991). Vývojová psychologie pro dětské lékaře. Praha: Avicenum.
Millarová, S. (1978). Psychologie hry. Praha: SPN.
Piaget, J. , Inhelderová, B. (1997). Psychologie dítěte. Praha: Portál.
Pouthas, V., Jouen, F. (2000). Psychologie novorozence - chování nejmenšího dítěte a jeho poznávání. Praha: Grada. str. 93 -105
Pouthas, V., Jouen, F. (2000). Psychologie novorozence. Praha: Grada.
Příhoda, V. (1967–1974). Ontogeneze lidské psychiky, I. - IV. Praha: SPN.
Říčan, P. (1991). Cesta životem. Praha: Pyramida.
Švancara, J. (1993). Geneze systémů empirické psychologie. Brno: MU.
Švancarová, L., Švancara, J. (1980): Vývoj dětských grafických projevů. In: Josef Švancara a kol.: Diagnostika psychického vývoje. 3. vydání. Praha, Avicenum, str. 197-216.

a další...

Tématické okruhy

A. Obecné poznatky a teorie vývojové psychologie

- Vývojová psychologie: vymezení, předmět, cíle, metody. Předmětné okruhy vývojové psychologie: Fylogeneze, ontogeneze, antropogeneze, aktuální geneze vývoje psychických procesů. Metodologie vývojové psychologie: metody, typy výzkumů (průřezové, longitudinální, zrychlené longitudinální), jejich přednosti a nedostatky. Retrospektivní (anamnestický) a prospektivní (katamnestický) výzkum.
- Vývoj a obecné znaky psychického vývoje. Vývojová změna. Diferenciace, integrace, interiorizace, fixace. Činitelé vývoje: dědičnost, faktory vnějšího prostředí. Způsob realizace psychického vývoje: zrání, učení. Pojmy: fenotyp, genotyp, socializace. Socializační činitelé. Socializační funkce rodiny. Ortogenetický princip.
- Průběhové modely: konstantní průběh, akcelerační trend, retardační trend, pozitivní asymptotický trend, pozitivní trend, konkávní trend, negativní asymptotický trend, konvexní trend, negativní trend. kontinuita versus diskontinuita, stabilita versus instabilita, synchronní a diachronní vývoj. Vliv výchovy, vzdělávání a sebevýchovy. Kritické stanovisko k jednostranným koncepcím (hereditarismus, environmentalismus, situacionismus). Interakční pojetí faktorů vývoje.
- Periodizace životní dráhy člověka; kritéria periodizačních systémů, shody a rozdíly ve vymezení vývojových etap. Vývojová fáze, vývojový mezník, vývojová krize
- Psychologie životní dráhy člověka. Kritéria "vrcholu života" (kritický komentář). Pojem "kvalita života".
- Vývojové teorie (charakteristika stadií a jejich věkové zařazení, srovnání koncepcí jednotlivých autorů): S. Freud, E. Erikson, M. Mahlerová, J. Piaget, Kohlberg, W. Stern, Bowlby (pojem attachment) a navazující autoři (Ainsworthová).
- Psychologické školy vývojové psychologie: ženevská škola, vídeňská škola, pařížská škola. Někteří významní autoři a jejich přínos: Ch. Darwin, H. Spencer, F. Galton, G.S. Hall (teorie rekapitulace), A. Gesell (zákonitosti psychomotorického vývoje), E. Claparède, J. Piaget, škola Vygotského, K. a Ch. Bühlerovi a vídeňská škola, A. Adler, C.G. Jung, E. Spranger, H. Werner, B.G. Anaňjev, R. Havighurst, S. Freud, E. Erikson, M. Mahlerová, J. Piaget, Kohlberg, W. Stern, Bowlby (pojem attachment) a navazující autoři (Ainsworthová), R.Spitz.
- Naši významní představitelé v oblasti vývojové psychologie: brněnská škola (M. Rostohar, F. Kratina, V. Chmelař, L. Kolářiková, R. Konečný ad.); J. Langmeier, Z. Matějček, J. Švancara, D. Krejčířová, M. Vágnerová ad.
- Vývojové škály: Brazeltonova neonatální škála, psychodiagnostické škály: Gesellovy, Bayleyové, Bühlerové-Hetzerové

B. Charakteristika vývojových období a vývoj psychických funkcí

- Celková charakteristika jednotlivých vývojových období (etap, stadií) v rozsahu celého životního cyklu:
 - a) období prenatalní, b) novorozenecké, c) kojenecké, d) batolete, e) předškolní, f) školní, g) pubescence, h) adolescence, i) mladá dospělost, j) střední dospělost, k) starší dospělost (presenium), l) stáří-rané a pravé. (Věkové vymezení období, charakteristika jednotlivých oblastí psychického vývoje: biosociální, kognitivní psychosociální.)
- Psychologická kritéria "školní zralosti". Psychologická kritéria dospělosti.
- Vývojové úkoly podle Havighursta pro jednotlivá vývojová období (adolescence až stáří)
- Vývoj tělesný a vývoj jednotlivých psychických funkcí, složek osobnosti a celku osobnosti:
 - a) Tělesný růst a vývoj, b) senzoricomotorické schopnosti, c) vnímání, d) paměť, e) představitivost, f) myšlení, g) inteligence a její složky, h) hudební schopnosti, i) řeč, j) motivace a řízení jednání (vůle, pozornostní výkony, výkonová motivace, zájmy), k) emoce a city, l) vývoj sociální percepce, komunikace a interakce (vztah k matce, dospělým autoritám, sourozencům, vrstevníkům), m) v. mravní, l) erotika a sexualita v pubescenci, adolescenci, v preseniu a seniu, m) vývoj zobrazovacích schopností, n) vývoj osobnosti jako celku.

C. Speciální témata vývojové psychologie a aktuální problémy společnosti

- Vývoj zobrazovacích schopností. Dětská kresba a její význam.
- Funkce hry v duševním vývoji. Klasifikace her, vývoj hry v ontogeneze, teorie hry.
- Dětská pohádka.
- Pojem psychická deprivace. Typy deprivace. Důsledky. Reakce na psychickou deprivaci (fáze, typy reakcí) "Vlčí děti". Autoři, kteří se zabývali touto problematikou
- Pojem attachment - vazba, typy vazby.
- Vývoj rodiny, výchova a styl výchovy
- Psychologické souvislosti vztahů mezi generacemi.
- Sekulární akcelerace pohlavního dospívání. Trend, souvislosti, důsledky.
- Celoživotní trend fluidní a krystalické inteligence.
- Proměny profesní, partnerské a rodičovské role v jednotlivých vývojových obdobích
- Partnerství. Manželství a jeho alternativy. Problematika druhých manželství.
- Rodičovství a jeho alternativy
- Krize středního věku
- Teorie stárnutí. Teorie adaptace na stáří. Změna způsobu života ve stáří: pečovatelská služba, domovy důchodců
- Podíl asimilace a akomodace v procesu vývoje.
- Psychologická zkoumání dvojčat: problémy, metodologie, závěry.
- Princip kauzality (lineární, cirkulární), princip finality a synchronicity ve vývojové ps.
- Integrace nových zkušeností v průběhu ontogeneze.
- Definice duševního vývoje, pojem "vývojová změna"; intraindividuální změny, interindividuální rozdíly, intraindividuální rozdíly.
- Senzibilní a kritické fáze vývoje.
- Druhy učení na úrovni subhumánní a humánní.

Aplikace poznatků a metod vývojové psychologie.

Orientace v aktuálních problémech společnosti z hlediska vývojové psychologie.

Bližší specifikace tematických okruhů

Vymezení předmětu vývojové psychologie

Vývojová psychologie jako součást systému psychologických nauk, její cíle a vztah k jednotlivým disciplinám.

Předmět vývojové psychologie. Základní pojmy: vývoj, obecné znaky psychického vývoje, modely vývoje, fylogeneze, antropogeneze, ontogeneze, aktuální geneze, zrání a učení, vývojová změna, vývojové stadium, kritické senzitivní období.

Doporučená literatura:

Schmidt, H. D. (1984). Obecná vývojová psychologie. Praha: Academia. str.74 - 80.

Švancara, J. (1981). Kompendium vývojové psychologie. Praha: SPN. str. 13 - 17

Vágnerová, M.: str. 22 - 26

Langmeier, J. (1991). Vývojová psychologie pro dětské lékaře. Praha: Avicenum. str. 12 - 15

Základní skupiny metod zkoumání

Retrospektivní (Anamnestická) m.

Anterospektivní (Katamnestická) m.

Bezprostřední sledování chování dítěte

Podélné (průběžné longitudinální) studie

Základní vývojové teorie

Teorie preformismu Lock a Rousseau

Gesselova teorie zrání

Etologické teorie Lorenz, Tinbergen

Teorie Bowlbyho a Ainsworthové

Montessori filosofie vývoje a výchovy

Wernerova organismická teorie

Piagetova kognitivně - vývojové teorie

Kohlbergova stadia mravního vývoje

Teorie učení: Pavlov, Watson, Skinner

Bandurova teorie sociálního učení

Vygotského teorie vývoje

Freudova psychoanalytická teorie

Eriksonova psychosociální teorie

Teorie Mahlerové

Doporučená literatura

Švancara, J. (1981). Kompendium vývojové psychologie. Praha: SPN. zejm str. 51- 67

Erikson, E. H.(1995). Osm věků člověka. Praha: Propsy; nebo (1968). Praha: KÚP.

Langmeier, J. (1991). Vývojová psychologie pro dětské lékaře. Praha: Avicenum. str. 40 - 44.

Lagmeier, J. (1983). Vývojová psychologie pro dětské lékaře. Praha: Avicenum. str. 192-220.

Hlavní představitelé vývojové psychologie

Historické kořeny: J.A. Komenský, Rousseau, Pestalozzi, Montbeillard, Tiedemann.

Klasické teorie a školy:

W. Preyer,

G.S. Hall,

J.M. Baldwin,

W.Stern,
Vídeňská škola vývojové psychologie: manželé Bühlerovi,
Deskriptivně - normativní vývojová psychologie: A. Gesell,
Ženevská škola vývojové psychologie: E. Claparede, J. Piaget,
Pařížská škola vývojové psychologie: A.Binet, H. Wallon,
Ruská a sovětská vývojová psychologie,
Česká a slovenská vývojová psychologie (Fr. Čáda, M. Rostohár, F. Kratina, V. Příhoda.).

Doporučená literatura:

Švancara, J. (1993). Geneze systémů empirické psychologie. Brno: MU (to, co se týká vývojové psychologie)
Kováč, D., Švancara, J. (1979). Developmental psychology in Czechoslovakia. *Studia psychologica* 21, 4, 226 - 237.

Periodizace psychického vývoje a základní vývojové teorie

Periodizace Komenského, anatomicko-fyziologické periodizace.

Nejužívanější periodizace - pro didaktické účely (Švancara, 1973):

1. Prenatální obd. (od početí do narození);
2. Novorozenecké (od 6 týdnů);
3. Kojenecké (do 1 roku);
4. Batolivý věk (1-3);
5. Předškolní věk (3-6);
6. Školní v. (6-11);
7. Pubescence, dospívání (11-15);
8. Adolescence, mládí (15-20);
9. Mladá dospělost (20-30/2);
10. Střední d. (30/2 - 46/8);
11. Zralá d. (46/8 - 65);
12. Stáří (65 - 75); Vysoký věk (nad 75)

Zkoumání vlivu dědičnosti a prostředí

Dědičnost a první seriózní výzkumy (zejm. F.Galton). Kontroverze „nature versus nurture“, vyhraněná pojetí: teorie preformismu versus sociální determinismus, teorie konvergence dvou faktorů. Podíl endogenních a exogenních činitelů ve vývoji. Výzkumy dvojčat.

Vliv kultury. Bio-psycho-sociální determinace vývoje. Pojmy: heredita, dědičné vs. vrozené, socializace jako součást vývoje osobnosti. Extrémní sociální izolace a její vliv na vývoj, separace, deprivace, subdeprivace (Matějček, Bowlby, Spitz). Vlčí děti. (výzkumy M. Mead).

Deprivace v dětství (Langmeier, Matějček; Robertson, Bowlby)

Základní psychické potřeby, psychická deprivace – tradice českých studií, rozpoznání projevů psychické deprivace v různých věkových obdobích, potřeba přesné diferenciální diagnózy (diagnostické omyly mají závažný psychosociální dopad). Možnosti reparability psychické deprivace dodatečným uspokojováním psychických potřeb dítěte. Nutnost prevence psychické deprivace. Pojem subdeprivace. 3 fáze v chování odloučených dětí (18-24 měsíců starých)

Doporučená literatura:

Kotásková, J. (1973). Kontinuita a diskontinuita interakcí v socializačním procesu. *Čs. Psychol.*, 1973, 4, 293 - 305.

- Lagmeier, J. (1983). Vývojová psychologie pro dětské lékaře. Praha: Avicenum. str. 192-220
- Langmeier, J.: Matějček, Z.(1974). Citová deprivace v dětství. Avicenum: Praha.
- Matějček, Z. (1996). Teoretická úvaha nad pozdními následky psychické deprivace a subdeprivace. Československá psychologie, 40, 5, str.369-375.
- Matějček, Z., Bubleová, V., Kovařík, J. (1995). Pozdní následky psychické deprivace I. Československá psychologie, 39, str.481- 496.
- Matějček, Z., Bubleová, V., Kovařík, J. (1996). Pozdní následky psychické deprivace II. Československá psychologie, 40, str.14-28.
- Matějček, Z., Bubleová, V., Kovařík, J. (1996). Pozdní následky psychické deprivace III. Československá psychologie, 40, str. 81-94.

Prénatální období

- vybrané poznatky z prénatální vývojové psychologie, průkopnické práce (Gesell, Minkowski...)
- prénatální vývoj - fáze
- prénatální utváření postnatálního vývoje, chování dítěte v prénatálním období
- interakce plodu a matky
- prénatální smyslová citlivost (zrak, sluch, orální chemorecepce)
- pohybové schopnosti plodu
- průběh těhotenství
- prostředí matky
- vývoj předčasně narozených dětí

Změny u nepohl. chromozomů: Downův syndrom; Edwardsův syndrom; Patauův syndrom

Změny u pohl. chromozomů: Turnerův syndrom; Syndrom XXX (superfemale); Syndrom YY (Supermale); Klinefelterův syndrom

Novorozenecké období

- porod - fáze, psychologické problémy
- skríníng - medicínský (Apgarova škála)
- chování Brazeltonova škála
- chování - stavy novorozence
- dočasné a trvalé vrozené reflexy
- rané sensorické schopnosti (zraková citlivost, ostrost a pozornost)
- rané sensorické schopnosti (sluchová citlivost, rozlišování lidské řeči)
- rané sensorické schopnosti (hmat, bolest, čich)
- schopnost novorozence učit se
- motorický vývoj
- prosociální chování novorozence
- rané napodobovací schopnosti novorozenců (imitace, „matching“)
- intuitivní rodičovské učení (Papoušek)
- synchronizované x asynchronizované interakce matka - dítě (Brazelton)

Kojenecké období

- charakteristika období
- vývoj hrubé motoriky (zejm. 1. rok života), nejvýznamnější mezníky motorického vývoje
- Gesell a jeho práce, zákony psychomotorického vývoje
- vývoj jemné motoriky (úchop)
- vývoj osobnosti v tomto období (Freud, Erikson, Mahlerová)
- emocionální vývoj, přítomnost jednotlivých typů emocí

- temperament a jeho komponenty, typologie
- sociální vztahy, geneze prvních objektových vztahů (Spitz - stádia), sociální učení
- J. Bowlby - teorie attachmentu - 4 vývojové fáze
- J. Bowlby - průběh separace
- M.Ainsworth- „Strange situation test“ - sekvence
- M.Ainsworth - 4 typy attachmentu
- Chování otců k dítěti

Období batolete

- charakteristika období
- motorický vývoj
- kognitivní vývoj
- J. Piaget: senzomotorické období a dílčí stádia
- J.Piaget: trvalost objektu
- orientace v čase, prostoru
- teorie her
- hra v tomto období - ukazatel kognitivního vývoje
- vývoj jazyka, receptivní a expresivní schopnost
- osobnostní vývoj (Freud, Erikson)
- sociální vývoj
- učení nápodobou a identifikací
- role rodiny (sourozenci, vrstevníci)

Doporučená literatura k období 0 – 3 roky:

Kotásková, J. (1969). Analýza dětské hry a její využití ve výzkumu. Čs. Psychologie, 5, str. 460-473

Millarová, S. (1978). Psychologie hry. Praha: SPN.

Matějček, Z., Langmeier, J. (1986). Počátky našeho duševního života. Praha: Pyramida.

Papoušek, H. (1995). Počátek duševního vývoje: Kojenec a jeho svět. Propsy, č. 5, str. 3-10

Pouthas, V., Jouen, F. (2000). Psychologie novorozence - chování nejmenšího dítěte a jeho poznávání. Praha: Grada.

Piaget, J. (1967). Psychologie inteligence. Praha: SPN.

Předškolní období

- Charakteristika období.
- Vývoj základních schopností a dovedností.
- Kognitivní vývoj.
- Emoční vývoj a socializace.
- Sebepojetí.
- Vývoj sociálních rolí.
- Vstup dítěte do školy.
- Předpoklady pro úspěšný školní začátek.
- Charakteristika školní zralosti.
- Jiráskův test školní zralosti.

Doporučená literatura:

Langmeier, J., Krejčířová, D. (1999). Vývojová psychologie. Praha: Grada. str.84 - 115

Vágnerová, M. (1996). Vývojová psychologie I. Praha: Karolinum. str. 107 - 162

Školní období

- Vývoj základních schopností a dovedností.
- Emoční vývoj a socializace.
- Vývoj sociálních kontrol a hodnotové orientace.
- Identita.
- Vývoj mravního vědomí a jednání.
- Vztah k autoritám.
- Hra.

Doporučená literatura:

Langmeier, J., Krejčířová, D. (1999). Vývojová psychologie. Praha: Grada. str. 115 - 138
Vágnerová, M. (1996). Vývojová psychologie I. Praha: Karolinum. str. 162 - 237

Období dospívání

Období pubescence

- Kognitivní vývoj, emocionální vývoj a socializace.
- Emancipace od rodiny, vztahy k vrstevníkům.
- Sekulární akcelerace.
- Vývoj schopností, dovedností a zájmů.
- Profesionální orientace.

Doporučená literatura:

Langmeier, J., Krejčířová, D. (1999). Vývojová psychologie. Praha: Grada. str. 138 - 160
Vágnerová, M. (1996). Vývojová psychologie I. Praha: Karolinum. str. 237 - 244

Období adolescence

Vývoj vztahů k rodičům, vrstevníkům, skupinám.

- Partnerské vztahy.
- Sexualita.
- Období přechodu mezi adolescencí a dospělostí.

Doporučená literatura:

Langmeier, J., Krejčířová, D. (1999). Vývojová psychologie. Praha: Grada. str. 138 - 160
Vágnerová, M. (1996). Vývojová psychologie I. Praha: Karolinum. str. 237 - 244

VÝVOJ A FUNKCE HRY V DĚTSTVÍ A DOSPÍVÁNÍ

VÝVOJ A FUNKCE POHÁDEK V DĚTSTVÍ A DOSPÍVÁNÍ

Následující období budou zkoušena dle odpřednášených témat a z knihy P. Říčana (2004).

Mladá dospělost (20-30/2)

Střední d. (30/2 - 46/8)

Zralá d. (46/8 - 65)

Stáří (65 - 75)

TEORIE A JMÉNA

Zestručněný a tedy neúplný přehled nejvýznamnějších osobností z oblasti vývojové psychologie:

BINET
BOWLBY
CLAPAREDE
DE CHARDEN
ERIKSON
EYSENCK
FREUD
GALTON
GESELL
HALL
HAVIGHURST
CHMELAŘ
K.&Ch. BÜHLER
KOHLBERG
KOMENSKÝ
KRATINA
LEWIN
LURIJA
MAHLEROVÁ
MONTADA
OERTER
PAPOUŠEK&PAPOUŠKOVÁ
PIAGET
PREYER
ROBERTSON
ROSTOHAR
SPRANGER
STERN
TERMAN
TIEDERMANN
VYGOTSKIJ
WATSON
WERNER
ZAZZO